

*Панченко Н.Г.,
к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки
та управління виробничим і комерційним бізнесом,
Український державний університет залізничного транспорту*

УПРАВЛІННЯ ЕКОЛОГІЧНОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ

Анотація. У статті досліджено екологічні проблеми залізничного транспорту та їх вплив на результати господарювання підприємств галузі, що дало змогу зробити висновок про необхідність підвищення ефективності управління їх екологічною діяльністю. Узагальнено сучасні теоретичні підходи до забезпечення трансформації екологічної діяльності підприємств. Визначено основні напрями екологічної модернізації, а саме техніко-технологічний, управлінський, культурно-комунікаційний та інституціональний. Аргументовано, що орієнтиром екологічної діяльності на сучасному етапі господарювання залізничної галузі має стати досягнення екологічного прогресу, що є можливим на основі інтеграції прогресивних модернізаційних заходів. Розкрито зміст, обґрунтовано доцільність активного управління екологічною діяльністю, систематизовано принципи екологічної політики на підприємствах залізничного комплексу. Сформовано систему управління екологічною діяльністю на підприємствах залізничного транспорту, що включає цільовий, керуючий (суб'єкт управління), керований (об'єкт управління) та забезпечувальний (ресурси та технологія управління) блоки, які обмежені контурами міжнародної, національної та регіональної екологічної політики.

Ключові слова: управління, екологічна діяльність, принципи, екологічна політика, підприємства залізничного транспорту.

Постановка проблеми. З кожним роком питання екологічної соціальної відповідальності стають все більш актуальним як за кордоном, так і в Україні, що пов'язано з глобалізацією, зростанням загроз техногенних та екологічних катастроф, актуалізацією здорового способу життя, соціалізацією трудових відносин тощо. У зв'язку із зазначеним сталий розвиток залізничного транспорту

та підвищення його конкурентоспроможності вимагають комплексного вирішення екологічних завдань. Цей підхід передбачає кардинальний перехід від боротьби з наслідками шкідливого впливу на навколишнє середовище до запобігання цим впливам, мінімізації шкоди навколишньому середовищу, залучення до переробки раніше накопичених у навколишньому середовищі відходів з використанням екологічно безпечних способів. Однією з найважливіших основ забезпечення сталого розвитку залізничного транспорту є побудова ефективної системи управління екологічною діяльністю, що реалізує сучасні міжнародно визнані принципи та механізми в цій сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичні основи системного управління екологічною діяльністю на макро- та мікрорівнях української економіки розкривають у наукових працях такі вітчизняні вчені, як О. Балацький, В. Лук'янихін, О. Лук'янихіна [1], Т. Галушкіна, С. Харічков [2], В. Дикань, І. Токмакова [4], Л. Мельник [8], А. Садеков [10], Ю. Стадницький [12]. Зокрема, вирішенню окремих питань управління екологічними аспектами діяльності підприємств залізничної галузі присвячено наукові роботи таких вчених, як З. Двудіт [3], Л. Чернюк, М. Чеховська [13], О. Рибіна [9].

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Проте варто зауважити, що в Україні на підприємствах залізничного транспорту фактично відсутній системний підхід до управління екологічною діяльністю, а проблема розроблення та впровадження систем екологічного управління потребує подальших досліджень.

Мета статті полягає в розкритті сутності управління екологічною діяльністю та обґрунтуванні підходів до формування та складових системи управління екологічною діяльністю на підприємствах залізничного транспорту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Залізничний транспорт є більш екологічно чистим та енергоефективним, ніж автомобільний, однак залізниці спричиняють шум, вібрацію, електромагнітне колювання. Слід відзначити, що на залізничному транспорті є значна кількість джерел викидів в атмосферу, а саме локомотивні, вагонні депо, вагонні ділянки, ремонтні заводи, 90% викидів припадають на котлоагрегати (котельні, ковальські виробництва). Узбіччя залізниць часто забруднені пилом від сипких вантажів, нафтопродуктами, відходами життєдіяльності. Крім того, залізничний транспорт є одним з основних споживачів паливно-енергетичних ресурсів в господарчому комплексі держави, адже він споживає більш ніж 9% виробленої електроенергії. Все вищезазначене говорить про вагомий вплив екологічного чинника на діяльність підприємств залізничної галузі та необхідність підвищення ефективності екологічної діяльності як складової його сталого розвитку.

На вирішення екологічних проблем залізничного транспорту спрямований процес управління екологічною діяльністю. Нині отримали поширення такі терміни сфери управління екологічною діяльністю, як «екологічне управління», «екологічний менеджмент», «еколого-економічне управління», які вчені по-різному трактують залежно від ієрархічних рівнів управління та сутнісно-змістовного наповнення, зокрема на рівні суб'єктів господарювання вони розглядаються в таких значеннях: мистецтво приймати ефективні управлінські рішення задля підвищення природоохоронної діяльності підприємств та організацій у конкретній ситуації господарювання; сукупність заходів, методів та засобів управління природоохоронною діяльністю підприємства [1]; частина загальної системи управління, що включає організаційну структуру, пла-

нування діяльності, розподіл відповідальності, практичну роботу, а також процедури, процеси та ресурси для розроблення, впровадження, оцінювання досягнутих результатів реалізації та вдосконалення екологічної політики, її цілей та задач [11].

Останнє визначення як найбільш повне доводить, що управління екологічною діяльністю залізничного транспорту – це система, за допомогою якої здійснюється управління тими видами його діяльності, які чинять або потенційно здатні чинити шкоду навколишньому середовищу та його соціально-екологічній сфері підприємств залізничної галузі. Базисом управління екологічною діяльністю є екологічна політика, під якою розуміють сукупність основних принципів, зобов'язань та намірів діяльності підприємства у сфері охорони навколишнього середовища та раціонального використання ресурсів [11].

Вивчення еволюції управління екологічною діяльністю суб'єктів господарювання [4; 6] вказує на існування таких типів управління:

1) консервативне управління, що орієнтоване на підтримку рівня техногенного впливу в межах встановлених нормативів, виконання положень та правил наглядових органів, що дає змогу досягти мінімальних ефектів, таких як відсутність збитків та втрат прибутку у вигляді штрафів та платежів за понаднормативну дію;

2) адаптивне, що орієнтоване на корекцію та тимчасове узгодження нормативів; перевищення лімітів впливу, що передбачає поступове екологічне поліпшення за рахунок пошуку та мобілізації внутрішніх резервів, зокрема максимального використання фіскальних пільг та бюджетних засобів;

3) активне, що орієнтоване на формування конкурентних переваг, гудвіл та інших нематеріальних активів, що передбачає використання страхування та перестраховування відповідальності й прогнозування виникнення надзвичайних ситуацій.

У сучасному розумінні активне управління екологічною діяльністю є цілеспрямованим процесом на підприємстві, що забезпечують його сталий розвиток, охорону навколишнього середовища, безпеку життєдіяльності

людини, раціональне використання природних ресурсів та екологічну безпеку. Активне управління потребує обґрунтування екологічних цілей, формування екологічних стратегій та впровадження програм вжиття заходів екологічної політики. Останні визначаються біологічними та соціально-економічними особливостями суб'єкта господарювання, стратегічними цілями суспільства та дають змогу підприємствам вижити, а також досягти своїх цілей у довгостроковій перспективі.

Варто засвідчити, що теоретичною основою активного управління екологічною діяльністю є підходи концепції екологічної модернізації. Серед останніх можна виділити такі напрями [5; 7; 14], як техніко-технологічний (заміна наявних промислових технологій на ресурсозберігаючі та менш руйнівні для природи, здоров'я людини та навколишнього середовища); компетентісно-управлінський (формування екологічних компетенцій менеджерів як основних ініціаторів та мотиваторів вжиття заходів екологізації); культурно-комунікаційний (формування екологічної свідомості, екологічного дискурсу та екологічних практик); інституціональний (сприяння розвитку інститутів екологічної відповідальності). Нині спостерігається перехід до комплексного використання, інтеграції вищеназваних підходів, що в сукупності спрямовані на екологічну трансформацію та вдосконалення бізнес-процесів. Водночас екологічна модернізація в практиці вітчизняних підприємств часто представлена точковими заходами з удосконалення екологічної діяльності, що не є актуальними сьогодні. У зв'язку з цим для вжиття їх на підприємствах залізничного транспорту та забезпечення їх сталого розвитку пропонується стратегічно орієнтований комплексний підхід до вдосконалення їх екологічної діяльності, що ґрунтується на досягненні екологічного прогресу за рахунок реалізації передових інноваційних рішень, що дають змогу підвищити відповідальність та соціально-економічну ефективність підприємств галузі.

Необхідно констатувати, що активна форма управління екологічною діяльністю

відрізняється тим, що передбачає розроблення екологічних завдань на основі відповідних стратегій та програм, а також їх реалізацію шляхом створення профільних структур, контролю за результатами на всіх рівнях. Передусім це пов'язане з тим, що екологічні проблеми мають тривалий та глобальний характер і впливають на інтереси різних поколінь. Це свідчить про стратегічну спрямованість екологічного управління. Таким чином, нині необхідно формувати активний та стратегічний за специфікою інструментарію тип управління екологічною діяльністю на підприємствах залізничного транспорту, який базується на принципах довгостроковості, інноваційності, орієнтації на суспільні потреби. Поряд зі стратегічними принципами традиційно управління екологічною діяльністю підприємств залізничної галузі має базуватись на принципах екоефективності та екологічної справедливості. Під екоефективністю розуміється така організація різносторонньої екологічної діяльності, яка дає змогу не тільки скоротити відповідні витрати, але й отримати додатковий прибуток. Принципи екосправедливості виявляються в усвідомленні керівництвом підприємства моральної відповідальності за негативний вплив на навколишнє середовище та нераціональне використання природних ресурсів. Крім вищеперерахованих, велике значення мають принципи опори на екологічну свідомість; екологічного мотивування діяльності; випередження або попередження у вирішенні проблем; цілеспрямованості; послідовності; своєчасності; функціональної інтеграції; професіоналізму; розвитку та збалансування відповідальності. Для забезпечення ефективності управління екологічною діяльністю підприємств ці принципи повинні діяти в системі, взаємозалежності, оскільки кожен з них є доповненням та конкретизацією іншого.

Під час формування системи управління екологічною діяльністю на залізничному транспорті особливу увагу слід приділяти створенню механізму забезпечення досягнення цілей і задач екологічної політики, що включає організаційні структури, розподіл відповідальності, відповідні процедури та

документацію. Для того щоб система управління була ефективною, необхідно проектувати та налаштовувати її таким чином, щоб вона могла бути регульованою та сумісною з наявними елементами організації системи управління.

Загалом система управління екологічною діяльністю залізничного транспорту може бути представлена у вигляді чотирьох підсистем, а саме цільової, керуючої (суб'єкта управління), керованої (об'єкта управління) та забезпечувальної (ресурси та технологія

управління), що обмежені контурами міжнародної, національної та регіональної екологічної політики (рис. 1).

Цільова підсистема забезпечує досягнення основної мети на основі інтеграції та координації виконання всього комплексу завдань управління. Виходячи із сутності та принципів стратегічно орієнтованого управління екологічною діяльністю, можемо виділити такий ланцюжок передбачуваних цілей-ефектів управління екологічною діяльністю на залізничному транспорті:

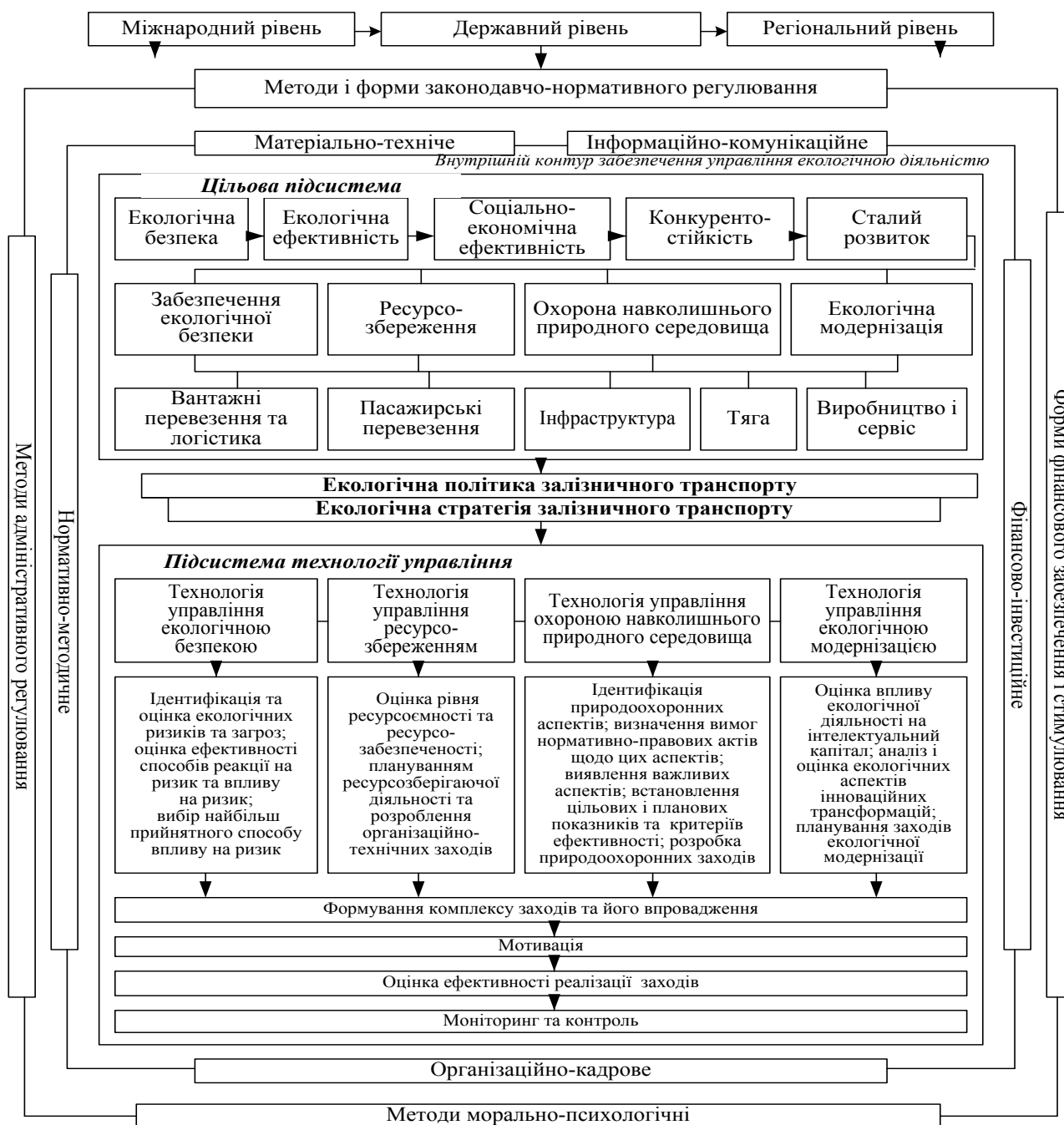

Рис. 1. Система управління екологічною діяльністю підприємств залізничного транспорту

«екологічна безпека – екологічна ефективність – соціально-економічна ефективність – конкурентостійкість – сталий розвиток».

Цільова підсистема включає кілька складових, що виділяються залежно від напрямів екологічної діяльності та специфіки видів діяльності залізничного транспорту й відповідних їм бізнес-направів. Напрямок екологічної діяльності слід виділити з огляду на реципієнтів та мотиви їх екологізації. Так, до реципієнтів екологічної діяльності слід віднести навколишнє природне середовище, ресурси підприємства, інтелектуальний капітал підприємства. Відповідні мотиви їх екологізації включають збереження та охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання ресурсів підприємства та їх вдосконалення (ресурсозбереження), екологічне вдосконалення (модернізація) інтелектуального капіталу. Також в умовах нестабільності особливе значення має попередження негативних факторів, що створюють ризики та загрози як для підприємства, так і для навколишнього природного середовища. Тому ще одним напрямом екологічного управління є забезпечення екологічної безпеки. Подальша декомпозиція цілей відбувається за бізнес-напрямами діяльності залізничного транспорту, а саме у сфері вантажних перевезень та логістики, пасажирських перевезень, інфраструктури, служби тяги, виробництва та сервісу.

Визначені вище принципи та цілі екологічної діяльності підприємств залізничного транспорту повинні бути закріплені в екологічній політиці та враховані під час формування й реалізації екологічної стратегії. Реалізація цілей пов'язана з відповідними технологіями управління, які відрізняються за видами екологічних мотивів. Зокрема, технологія управління екологічною безпекою включає ідентифікацію та оцінку екологічних ризиків та загроз; оцінку ефективності способів реакції на ризик та впливу на ризик; вибір найбільш прийняттого способу впливу на ризик. Технологія управління ресурсозбереження є послідовністю етапів оцінювання рівня ресурсоемності та

ресурсозабезпеченості, планування ресурсозберігаючої діяльності та розроблення відповідних організаційно-технічних заходів. Технологія управління охороною навколишнього природного середовища включає здійснення ідентифікації природоохоронних аспектів, визначення вимог нормативно-правових актів щодо цих аспектів, виявлення важливих аспектів, встановлення цільових і планових показників та критеріїв ефективності і розроблення природоохоронних заходів. Технологія екологічної модернізації має бути представлена в такій послідовності: оцінка впливу екологічної діяльності на інтелектуальний капітал; аналіз та оцінка екологічних аспектів інноваційних трансформацій; планування заходів екологічної модернізації.

Висновки. Таким чином, забезпечити екологічну трансформацію бізнес-процесів підприємств залізничної галузі покликана комплексна система управління екологічною діяльністю, яку запропоновано формувати на основі узгодження та інтеграції таких напрямів як забезпечення екологічної безпеки, ресурсозбереження, охорона навколишнього середовища та екологічна модернізація. Вдосконалення системи управління екологічною діяльністю на залізничному транспорті сприяє появі додаткових можливостей, які пов'язані з одержанням економічної вигоди. До основних з них можна віднести створення та зміцнення сприятливого іміджу залізничного транспорту, що базується на екологічній відповідальності; створення додаткових можливостей для впливу на споживачів та підвищення конкурентоспроможності транспортних послуг; залучення уваги інвесторів; створення можливостей для підвищення ефективності реклами та маркетингу; створення додаткових можливостей для розвитку відносин з діловими партнерами за кордоном; залучення уваги до підприємства міжнародних організацій та міжнародної громадськості; членство в міжнародних екологічних союзах підприємців; створення додаткових можливостей для зміцнення та розширення позицій на міжнародних ринках.

Література:

1. Балацький О., Лук'янихін В., Лук'янихіна О. Екологічний менеджмент: проблеми і перспективи становлення та розвитку. Економіка України. 2000. № 5. С. 67–73.
2. Галушкіна Т., Харичков С. Екологічний менеджмент в Україні: реалії і перспективи. Одеса: Інститут проблем ринку і економіко-екологічних досліджень НАН України, 1998. 107 с.
3. Дзуліт З. Економіко-екологічні аспекти впливу залізничного транспорту на довкілля. Збірник наукових праць ДЕТУТ. Серія «Економіка і управління». 2011. Вип. 18. С. 132–143.
4. Дикань В., Токмакова І. Розвиток еколого-економічного управління на підприємствах України в умовах євроінтеграції: монографія. Харків: УкрДАЗТ, 2008. 150 с.
5. Хвесик М. Екологічна модернізація в системі природно-техногенної та екологічної безпеки. Київ: Державна установа «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України», 2016. 455 с.
6. Загайний В. Природоохоронна діяльність підприємства як умовне соціо-еколого-економічного розвитку общества. Науковедение. 2014. № 4 (23). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prirodoohrannaya-deyatelnost-predpriyatiya-kak-neodolimo-uslovie-sotsio-ekologo-ekonomicheskogo-razvitiya-obschestva>.
7. Кулясов И. Екологіческая модернізація: теорія і практика. Санкт-Петербург: НИИХ СПбГУ, 2004. 154 с.
8. Мельник Л. Екологічна економіка: підручник. Суми: Університетська книга, 2006. 367 с.
9. Рибіна О. Методичні підходи до оцінки екологічних наслідків діяльності залізничного транспорту. Економічний простір. 2011. № 56/2. С. 269–281.
10. Садеков А. Механізми еколого-економічного управління підприємством. Донецьк, 2003. 310 с.
11. Системи екологічного керування. Вимоги та настанови щодо застосування: ДСТУ ISO 14001:2006 (чинний від 15 травня 2006 року). Київ: Держспоживстандарт України, 2006. 26 с. (Національний стандарт України).
12. Стадницький Ю. Економічні основи управління оздоровленням довкілля (методологія і практика). Львів: Держ ун-т «Львівська політехніка», 1999. 259 с.
13. Чернюк Л., Чеховська М. Взаємодія об'єктів залізничного транспорту з навколишнім середовищем. Збірник наукових праць Київського інституту залізничного транспорту. 2000. Т. 4: Економіка й управління. Вип. 1. С. 36–39.
14. Huber J. Ecological modernization. Away from scarcity, soberness and bureaucracy. Technologie en milieubeheer. Den Haag: SDU, 1991.

Панченко Н.Г. Управление экологической деятельностью на предприятиях железнодорожного транспорта

Аннотация. В статье исследованы экологические проблемы железнодорожного транспорта и их влияние на результаты хозяйствования предприятий отрасли, что позволило сделать вывод о необходимости повышения эффективности управления их экологической деятельностью. Обобщены современные теоретические подходы к обеспечению трансформации экологической деятельности

предприятий. Определены основные направления экологической модернизации, а именно технико-технологический, управленческий, культурно-коммуникационный и институциональный. Аргументировано, что ориентиром экологической деятельности на современном этапе хозяйствования железнодорожной отрасли должно стать достижение экологического прогресса, что является возможным на основе интеграции прогрессивных модернизационных мероприятий. Раскрыто содержание, обоснована целесообразность активного управления экологической деятельностью, систематизированы принципы экологической политики на предприятиях железнодорожного комплекса. Сформирована система управления экологической деятельностью на предприятиях железнодорожного транспорта, включающая целевой, управляющий (субъект управления), управляемый (объект управления) и обеспечивающий (ресурсы и технология управления) блоки, которые ограничены контурами международной, национальной и региональной экологической политики.

Ключевые слова: управление, экологическая деятельность, принципы, экологическая политика, предприятия железнодорожного транспорта.

Panchenko N.G. Management of environmental activities at the enterprises of railway transport

Summary. The article investigates the environmental problems of rail transport and their impact on the results of management of the industry, which led to the conclusion about the need to improve the efficiency of environmental management. Modern theoretical approaches to ensure the transformation of environmental activities of enterprises are summarized and the main directions of environmental modernization are identified: technical and technological, management, cultural and communication, and institutional. It is argued that the focus of environmental activities at the present stage of management of the railway industry should be the achievement of environmental progress, which is possible through the integration of progressive modernization measures. The content is revealed, expediency of active management of ecological activity is proved and the principles of ecological policy at the enterprises of railway complex are systematized. A system of environmental management at railway transport enterprises has been formed, resource the target, the managing (the subject of management), the driven (the object of management) and supporting (resources and management technology) blocks that are limited by the contours of international, national and regional environmental policy.

Keywords: management, environmental activities, principles, environmental policy, railway transport enterprises.